

УДК 339.5.012:338.41.01

ДАНИЛЕНКО А.С., д-р екон. наук, професор
Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті здійснюється аналіз експортного потенціалу українських сільськогосподарських товаровиробників як ключових гравців на світовому продовольчому ринку. Проведено оцінку можливих економічних наслідків для експорту продукції сільського господарства та продовольства на світовий ринок в умовах членства в Євросоюзі чи Митному Союзі. Зокрема здійснено оцінку ефективності зовнішньоекономічної діяльності виробників сільського господарства в умовах членства України у Світовій організації торгівлі. Запропоновані напрямки удосконалення зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських товаровиробників в умовах багатовекторності зовнішньої політики держави.

Ключові слова: сільськогосподарський товаровиробник, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, Світова організація торгівлі.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки й підвищення ролі зовнішньоекономічної співпраці для вітчизняних підприємств важливим завданням є сприяння активізації зовнішньоекономічної діяльності. Вплив великої низки внутрішніх і зовнішніх факторів істотно ускладнює процеси управління зовнішньоекономічною діяльністю і формування передумов її якісного розвитку.

Розвиток сільського господарства за період членства України у Світовій організації торгівлі був динамічним, за винятком 2009–2010 рр., коли індекси обсягів сільськогосподарського виробництва дещо знизились (становили 98,2 і 98,5% відповідно). Набуття Україною членства в СОТ, зовнішня кон'юнктура та обсяги виробництва сільського господарства створили сприятливі передумови для ведення зовнішньоекономічної діяльності. З 2009 р. спостерігалось зростання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Зовнішньоторговельне сальдо завжди зберігалось на позитивному рівні й досягло у 2011 р. 6,5 млрд дол. США, що було найвищим показником за останні чотири роки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем удосконалення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств – суб'єктів агропромислового комплексу (АПК) знайшли відображення в наукових працях провідних вчених-економістів – В.Г. Андрійчука, Т.Ю. Богомолової, В.І. Бойка, В.П. Галушки, В.І. Губенка, О.Д. Гудзинського, О.М. Жеглова, А.М. Кандиби, І.І. Лукінова, Ю.П. Макогона, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, А.П. Румянцева, Ю.І. Скирка, О.В. Шубравської, А.Є. Юзефовича, О.І. Яковлева та інших.

Однак, вони розглянули лише окремі аспекти цього питання. Так, А.М. Кандиба досліджує особливості управління науково-технічним прогресом в агропромисловому комплексі в своїх численних працях. В.І. Губенко приділяє особливу увагу дослідженню проблем забезпечення розвитку виробництва та експорту продукції АПК в умовах СОТ тощо. Сучасний стан українських підприємств агропромислового комплексу вимагає комплексного підходу розв'язання проблеми.

Мета дослідження – здійснити оцінку експортного потенціалу агропромислового комплексу та запропонувати напрями його ефективного використання в умовах глобалізації економічних процесів у світі.

Методи дослідження: діалектичний метод пізнання та системного підходу, методи синтезу й узагальнень; в аналітичних дослідженнях – індексний, графічний та аналітичний методи, методи оцінки структурних динамічних зрушень, порівнянь і монографічний.

Результати досліджень та їх обговорення. Крім забезпечення національних інтересів, для України важливий пріоритет галузі – це експорт сільськогосподарської продукції. Вона є однією з найбільших світових експортерів зерна та олії соняшникової. У 2011/12 МР практично кожна друга тонна олії соняшникової, яка продавалася на світовому ринку, кожна п'ята тонна ячменю та кожна восьма тонна кукурудзи мали українське походження.

Країни Митного союзу – основні торговельні партнери України. Зовнішньоторговельний оборот із ними перевищує 70% від зовнішньоторговельного обороту сільгосппродукції. Сальдо загальної зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору України із країнами Митного

союзу складає третину від загального позитивного сальдо галузі. На ці ринки традиційно постачаються товари із високою доданою вартістю [1].

Безальтернативність імпорту агропродовольчої продукції для України пояснюється певними причинами, серед яких слід виділити такі: 1) дефіцит або відсутність певних видів агропродукції (субтропічні культури, готові харчові товари); 2) відставання сільського господарства у сфері інновацій від провідних країн світу, що стимулює ввезення високотехнологічних готових товарів і виробів для сільського господарства, а саме сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів; 3) переваги імпортової продукції перед вітчизняною, насамперед, щодо якості та безпечності за рахунок високого рівня європейських і світових стандартів та високої професійної підготовки персоналу; 4) недостатній рівень ефективності сільського господарства, зокрема, внаслідок значних втрат на стадії виробництва і переробки сільськогосподарської продукції; 5) відсутність розвиненої маркетингової та логістичної систем, які на цьому етапі не забезпечують ефективне зберігання, просування, доставку агропродовольчої продукції до споживача тощо.

Протягом 1994–2011 рр. частка експорту агропродовольчої продукції в загальному експорті країни у середньому становила 15,6%, у т.ч. у 2010 р. – 19,3, а в 2011 р. – 18,8%. Водночас у зазначеному періоді спостерігалось незначне зменшення й агропродовольчого імпорту.

Дуже негативно позначається на розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва і ринку збільшення обсягів конкуруючого імпорту, передусім м'яса і м'ясних субпродуктів, а також фруктів, ягід і винограду. Так, нарощування обсягів імпорту м'яса та харчових субпродуктів із 2004 р. було пов'язано з дефіцитом відповідної продукції на внутрішньому ринку на основі підвищення купівельної спроможності населення у докризовому періоді. У 2011 р. імпорт м'яса скоротився порівняно з 2010 р. на 35,5%. Варто зазначити, що на розвиток вітчизняного виробництва м'яса негативно впливає досить широке розповсюдження тіньових схем його імпорту.

Висока частка у внутрішньому споживанні імпортованих плодів, ягід і винограду певною мірою зумовлена ввезенням товарів неконкуруючого імпорту, передусім тропічних фруктів.

Протягом 1994–2011 рр. структура агропродовольчого експорту зазнала зміни в бік переважання частки продукції рослинництва, передусім зернових і насіння олійних культур, що зумовило збереження високої частки (понад 50%) продукції з мінімальним ступенем оброблення в агропродовольчому експорті країни.

Головною особливістю товарної структури зовнішньої торгівлі ЄС агропродовольчою продукцією є переважання в експорті продуктів кінцевого споживання та високого рівня переробки. У 2008–2010 рр. у структурі експорту частка продукції кінцевого споживання становила 69%, проміжного споживання (напівфабрикати) – 20, сировинних товарів – 19%. У структурі імпорту ЄС продукція кінцевого споживання та інша продукція становить 54% від загального обсягу, частка продукції проміжного споживання напівфабрикатів – 27, сировинні товари – 19%. Отже, у структурі зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією ЄС ключові позиції займає продукція високого рівня переробки, а сільськогосподарські сировинні товари більшою мірою імпортують, ніж експортують.

У структурі експорту вітчизняної агропродовольчої продукції до країн ЄС спостерігалася тенденція, аналогічна попереднім рокам, відповідно до якої найбільша частка зовнішньоторговельних операцій припадала на сировинні товари, насамперед – насіння олійних культур [2]. Експорт агропродовольчої продукції з України до ЄС має невисокий рівень диверсифікації – на дві основні позиції експорту припадає майже 63% його загального обсягу.

У структурі імпорту агропродукції з ЄС протягом 2010 р. також спостерігалася тенденція минулих років – основні позиції належали товарам із більшою доданою вартістю, що дозволяє ЄС мати кращі умови торгівлі сільськогосподарською продукцією, а також забезпечувати її диверсифікацію.

Аналіз зовнішньої торгівлі товарами України з країнами Азії свідчить про те, що протягом 2001–2008 рр. показники експорту та імпорту зростали. Варто відмітити від'ємне сальдо у 2009 р., що пояснюється несприятливими тенденціями розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України з іншими регіонами світу у цей період, спричиненими наслідками світової фінансової кризи. Однак, у 2010–2012 рр. зовнішньоторговельний оборот України з країнами

Азії збільшився порівняно з 2009 р. на 7,2%. З огляду на це, слід наголосити, що Україна стосовно до Азіатського регіону є експортною, про що свідчить позитивне сальдо торгівлі у 2009–2012 рр.

Україна має тісні зовнішньоекономічні відносини з американським континентом в галузі сільського господарства. Так, за підсумками 2009–2011 рр. у співробітництві України з країнами Америки загальний товарооборот агропродовольчих продуктів становив 1778169 тис. дол. США. Проте, у зовнішній торгівлі сільськогосподарською продукцією з країнами Америки імпортні операції значно перевищують експортні, про що свідчить від'ємне сальдо за вказаний період практично за всіма групами товарів.

Проведений аналіз експортно-імпорتنих операцій України з країнами Американського континенту свідчить про потребу вдосконалення структури експорту товарів України та її диверсифікації як у товарному, так і географічному розрізі [3]. Поліпшення товарної структури експорту передбачає поступове підвищення ступеня оброблення сировинних ресурсів, збільшення у ній частки готової, зокрема високотехнологічної, продукції. Проблема низькотехнологічного експорту пов'язана із тим, що Україна недостатньо виробляє високотехнологічної продукції, тому, насамперед, слід збільшити обсяги випуску високотехнологічної продукції, а отже й їхню частку в експорті товарів. Диверсифікація експорту України в географічному розрізі передбачає вихід на перспективні ринки латиноамериканських країн (Бразилія, Аргентина, Перу та ін.) та зміцнення (розширення) позицій на існуючих (США, Канада).

Динаміка товарообороту нашої держави з країнами Африки в останні роки свідчить, що українські підприємства поступово відновлюють свої позиції на цьому ринку. Так, за останні 10 років товарооборот із країнами континенту зріс майже вдвічі винятково за рахунок українського експорту та за незначного зменшення обсягів імпорту. Відповідне порівняння дає підстави стверджувати позитивну динаміку товарообороту України з країнами Африки.

Основними споживачами української агропродовольчої продукції залишаються Єгипет (частка якого становить 33,66% від загального українського експорту в країни Африки), Нігерія (23,41%), Алжир (19,47%), Марокко (8,44%), Туніс (5,08%). Кон'юнктура аграрних ринків характеризується високою споживчою місткістю та диференційованим попитом. При цьому слід враховувати те, що через порівняно низький рівень життя населення зорієнтоване на споживання дешевого продовольства середньої якості, потребу в якому можуть забезпечити вітчизняні підприємства.

Україна експортує до країн Африки, в основному, молоко та молокопродукти, пшеницю, ячмінь, насіння соняшнику, олію. Водночас вона імпортує із цього регіону банани, каву, рис, арахіс, какао-боби, какао-пасту, какао-масло, тютюнову сировину, тютюнові відходи.

Нинішні аспекти розвитку зовнішньоекономічної діяльності України з країнами Африки дають змогу окреслити кон'юнктурні зміни національного та регіональних ринків. Так, у межах груп 01-24 УКТ ЗЕД найбільшу частку в експорті займає група 10 «Зернові культури», що є доказом проведення розрахунків щодо потенційної спроможності за цією продуктовою позицією.

Потужність внутрішнього ринку України у 6,8 рази менша за відповідний показник для Єгипту, у 2,9 – для ПАР, у 1,3 раза – для Марокко та Ефіопії. Потужність загального ринку України у 3,3 рази менша за відповідний показник для Єгипту, у 12,5 рази – для ПАР. Показники потужності ринку характеризують рівень розвитку сфери виробництва зерна й експортну спроможність країни за певною товарною групою, зокрема експортну інфраструктуру.

Політика імпортозаміщення на ринку продукції харчової промисловості має бути спрямована на початковому етапі на розвиток підгалузей, з високим потенціалом виробництва інноваційної продукції глибокої переробки та експортним потенціалом, належною сировиною та технологічною базою для її виробництва. Потенціал імпортозаміщення сконцентрований у підгалузях, які вже нині організаційно й технологічно готові скласти конкуренцію імпортним товарам на внутрішньому ринку, серед яких: овочепереробне виробництво та виробництво соусів, дитячого та дієтичного харчування, алкогольних напоїв [4]. Доцільним є також обмеження імпорту небезпечних для споживачів есенцій та концентратів низької якості; пальмової олії, на яку припадає половина імпорту жирів та олій в Україну, до того ж, вона має

низькі споживчі якості та використовується виробниками як дешевий заміник тваринних жирів і вершкового масла у виготовленні широкого асортименту продукції.

Після вступу України до СОТ вітчизняні товаровиробники опинились у нерівних умовах із конкурентами з Європи і США. Так, зниження мит на імпордне м'ясо призвело до зниження експорту м'яса від 500 т до 150–160 тис. т на рік. Зазначимо, що мита на ввезення м'яса в Україну у 8 разів менші, ніж мита на експорт українського м'яса в інші країни. Іноземні виробники потіснили українських навіть у такому традиційному сегменті ринку, як виробництво свинини і сала. У 2010 р. імпорт свинини зріс у 2,3 рази порівняно із 2007 р.

Зазначимо, що Україна стала членом СОТ не на досить вигідних для себе умовах – зниження мит на імпордне продовольство, зобов'язання не стимулювати експорт сільгосппродукції, фіксований у національній валюті обсяг державної підтримки аграрного сектору. Так, оскільки за правилами СОТ, один раз на три роки можна змінити умови участі країни у цій організації, уряд України прагне коригувати Угоди з метою забезпечення рівноправних умов для конкуренції сільгоспвиробників і зміни законодавства у сфері сертифікації продукції.

Після приєднання до СОТ Україна почала переговорний процес щодо створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС. Фундаментальною метою угоди про ЗВТ проголошено збільшення обсягів торгівлі та інвестиційних потоків між ЄС і Україною, лібералізацією торгівлі й гармонізацією середовища регулювання.

Відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво сторони застосовують одна до одної режим найбільшого сприяння (РНС) і звужують можливість введення обмежень на імпорт і експорт, а Генеральна система преференцій дозволяє застосовувати нижчі мита, ніж ставки РНС, на понад 6000 продуктів. Чинна схема передбачає значне пропорційне зменшення мит на більшість промислових товарів, але для сільськогосподарської продукції передбачено відносно низьке пропорційне скорочення. Нині ЄС застосовує режими Генеральної системи преференцій та передбачає безмитний імпорт усіх товарів з найменш розвинених країн, за винятком зброї та боєприпасів, без будь-яких кількісних обмежень (за винятком бананів, цукру і рису на обмежений період часу) для деяких країн, але Україна не має права скористатись ними.

Очевидно, що зона вільної торгівлі між Україною та ЄС повинна сприяти покращенню доступу українських товарів і послуг на ринки ЄС, збільшенню обсягів інвестицій із країн-членів ЄС в економіку України, підвищенню обсягів двосторонньої торгівлі і, як результат, збільшення надходження валютних коштів, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції у зв'язку із впровадженням нових стандартів. 24 червня 2010 року в м. Рейк'явік (Ісландія) були підписані Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ (Європейська асоціація вільної торгівлі), а також три Угоди про сільське господарство – між Україною та відповідно Норвегією, Ісландією і Швейцарією, які формують ЗВТ між Україною та ЄАВТ.

Реалізація положень Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ і трьох зазначених Угод про сільське господарство сприятиме збільшенню товарообігу між Україною та державами-членами ЄАВТ; забезпеченню преференційних умов доступу українських товарів і послуг до ринків держав-членів ЄАВТ; створенню сприятливих умов для розвитку співробітництва в інвестиційній сфері та збільшенню прямих іноземних інвестицій в економіку України.

Водночас характерною особливістю Угоди є несиметричність відносин між потенційними партнерами по ЗВТ у сфері сільського господарства. По-перше, високий рівень підтримки галузі в ЄС, з одного боку, і низький – в Україні, з іншого, зумовлюють підвищені ризики від встановлення ЗВТ саме для українського сільського господарства.

По-друге, існує несиметричність в торговельних режимах (зокрема, у рівнях тарифного захисту сільського господарства). У ЄС середній «зв'язаний» тариф на продукти сільського господарства становить 15,9%, тоді як Україна під час вступу до СОТ взяла на себе зобов'язання «зв'язати» тарифи на продукцію сільського господарства на рівні 11,1%.

По-третє, рівень захисту ринку ЄС санітарними і фітосанітарними заходами контролю є одним із найвищих у світі і набагато вищим, ніж в Україні. Діяльність щодо гарантування безпеки продовольства охоплює весь продовольчий ланцюг – від стану рослин і тварин до

маркування харчових продуктів. У 2007 р. загальна кількість міжнародних і європейських стандартів у сфері агропродовольчої продукції налічувала близько 1,9 тис. нормативних документів і має тенденцію до збільшення.

Зазначимо, що продовольчі товари тваринного походження можливо ввозити до ЄС тільки тоді, коли вони походять зі схвалених підприємств у вибраних (за відповідним списком) країнах-експортерах. Імпорт м'яса тварин, за відгодівлі яких використовувалися гормони росту, і м'яса механічної обробки, а також використання спеціальних матеріалів для зниження ризику трансмісійних губчастих енцефалопатій в ЄС заборонено, як і використання антимікробних препаратів для продукції тваринного походження. В Україні використання за відгодівлі худоби антибіотиків і гормонів росту не було заборонено, то з часу вступу України до СОТ імпорт м'яса і м'ясопродуктів, для виробництва яких гормони росту використовувалися, був дозволений. Крім того, м'ясо механічної обвалки, що складається із м'ясокістних залишків, ввозиться до України і використовується як дешева неякісна сировина для м'ясо-переробної промисловості.

На відміну від ЄС, Україна не використовує і зобов'язалася не використовувати експортні субсидії на продукцію сільського господарства. ЄС активно залучає експортні субсидії для просування продукції своїх виробників на зовнішні ринки, а в умовах економічної кризи відновив експортні субсидії на молоко і молочні продукти. Крім того, він використовує спеціальні захисні заходи (СЗМ), передбачені в Угоді про сільське господарство СОТ, для захисту своїх виробників від зростання обсягів імпорту та зниження цін: 23,8% тарифних ліній сільськогосподарських товарів ЄС захищено такими заходами. Україна як новий член СОТ не має права використовувати СЗМ для захисту своїх виробників. За будь-яких умов, визначених у ході переговорів, слабкіший партнер завжди ризикує більше, ніж сильніший. Проте навіть ЄС захищає своє сільське господарство в угодах про ЗСТ з іншими країнами та їх групами. Усі ЗСТ, створені між ЄС й іншими країнами та групами країн, мають винятки, що стосуються саме сільського господарства. Це пояснюється роллю цієї галузі в забезпеченні продовольчої безпеки і сільського розвитку, а також залежністю сільського господарства від природних умов.

Отже, як показав досвід перших років членства України у СОТ, вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції об'єктивно не можуть витримати тиску розвиненішого західного сільського господарства, яке до того ж субсидується на значно вищому рівні. Перспективи формування зони вільної торгівлі з ЄС для сільського господарства приблизно такі ж, як із СОТ [5].

Зважаючи на членство України у СОТ і формування зони вільної торгівлі з ЄС, значною мірою постає проблема подальшого розвитку зовнішньоторговельних відносин нашої країни з колишніми країнами Радянського Союзу. Очевидно, що основними чинниками, які визначають перевагу інтеграції України до Єдиного Економічного Простору, поглиблення інтеграції всередині ЄС Росії, Казахстану й Білорусі за рахунок розвитку торговельних зв'язків, кооперації виробництв і вирівнювання технологічного рівня, що створює умови для додаткового щорічного приросту сукупного ВВП цих країн; за умови вступу України в ЄС зі спільною стратегією розвитку, зближенням технологічних рівнів і нарощуванням коопераційних зв'язків можливе щорічне зростання спільного ВВП країн ЄС, при цьому значний розвиток отримає як обробна промисловість, так і агропродовольчий сектор, зокрема, щодо зняття фітосанітарних обмежень з української сільгосппродукції. Приєднання до ЄС означатиме, що українські сертифікати на сільськогосподарську продукцію будуть дійсні на всій території і визнаватимуться всіма країнами-учасницями ЄС.

Висновки. Включення агропродовольчого комплексу країни у світове господарство на основі активізації ЗЕД є позитивним чинником діяльності вітчизняних товаровиробників. Водночас існує ряд стримувальних чинників: по-перше, відсутня розроблена й офіційно затверджена зовнішньоекономічна стратегія, яка б визначила перспективні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності досліджуваної галузі, а також сильні та слабкі сторони вітчизняних товаровиробників, їхні можливості та загрози; по-друге, непослідовне й необґрунтоване використання механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, інструментів підтримки експортної діяльності, а також перспективних виробництв зі значною доданою вартістю. Важлива функція держави щодо підтримки експорту практично не розвивалася і не фінансувалася внаслідок сприятливої кон'юнктури на ринках сировинних товарів, що забезпечує надходження валюти до країни, однак не стимулює проведення активної експортоорієнтованої політики на ринках продовольчої продукції. По-

третє, низький рівень інформаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. У нинішніх умовах необхідно розробити нову систему вивчення і прогнозування кон'юнктури ринків, пошуку і перевірки іноземних партнерів. Слід забезпечити диверсифікацію торгових агентів (торгові дома, регіональні асоціації та ін.). По-четверте, недостатньо оперативно й ефективно діє система захисту вітчизняних товаровиробників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурковська А.В. Стан та проблеми зовнішньоекономічної діяльності регіону / А.В. Бурковська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – № 1 (39). – С. 55–61.
2. Гурченков О.П. Напрямки прискорення адаптації агропромислового комплексу Миколаївської області до вимог світової організації торгівлі / О.П. Гурченков, О.С. Крюковська // Зб. наук. праць НУК. – Миколаїв: НУК, 2008. – № 3 (420). – С. 162–165.
3. Мельник Т. Тенденції розвитку міжнародних торговельних відносин та зовнішнього сектору України / Т. Мельник // Економіст. – 2004. — №11. – С. 52–55.
4. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки: монографія // Ін-т економіки та прогнозування НАНУ. – Житомир: ДВНЗ "ДАУ", 2008. – 384 с.
5. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ: монографія /А.А. Мазаракі, В.В. Юхименко, О.П. Гребельник, Т.М. Мельник [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 309 с.

Организационно-экономические основы реализации экспортного потенциала сельскохозяйственных предприятий

А.С. Даниленко

В статье анализируется экспортный потенциал украинских сельскохозяйственных товаропроизводителей как ключевых игроков на мировом продовольственном рынке. Проведена оценка возможных экономических последствий для экспорта продукции сельского хозяйства и продовольствия на мировой рынок в условиях членства в Евросоюзе или Таможенном Союзе. В частности, дана оценка эффективности внешнеэкономической деятельности производителей сельского хозяйства в условиях членства Украины во Всемирной торговой организации. Предложены направления совершенствования внешнеэкономической деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях многовекторности внешней политики государства.

Ключевые слова: сельскохозяйственный товаропроизводитель, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, мировые организации.

Надійшла 10.10.2013.